

Znatnog je opsega upotreba genitiva uz glagol *nemati*, koja se može shvatiti kao podvrsta značenja pojačanog nijekanja; i tu, međutim, s jedne strane prodire akuzativ, a s druge se strane na genitivu zadržavaju partitivni tipovi značenja.

Stalni izrazi, za koje je i inače karakteristično da se mnogo ne mijenjaju, često zadržavaju u svom sastavu slavenski genitiv; no analogne promjene vrše se i ovdje kao i u spomenutim dvjema skupinama.

Tako se semantički krug slavenskog genitiva kreće danas oko značenja pojačanog odricanja, općenitosti, neodređenosti i elemenata partitivnosti. Iz toga kruga slavenski je genitiv našao put u stilističko područje: značenje pojačanog nijekanja dovelo ga je do emfatičkog značenja, a slabija upotreba nekih izraza dala im je svečan ili arhaičan prizvuk.

РЕЗЮМЕ

Славняский родительный в современном хорватском литературном языке во многом ограничили частоту употребления. Он больше всего встречается в значении усиленного отрицания, обобщённости, неопределённости, а также в устойчивых выражениях, причём чаще в таких случаях, когда комбинируется по нескольку таких значений. Родительному всегда конкурирует винительный падеж, который занял почти все позиции. Оттуда родительный находит выход в стилистическую область, становясь носителем эмфатического, торжественного и архаизирующего призвука.

POVIJEST HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA S KRAJA 19. I POČETKA 20. STOLJEĆA

Zlatko Vince

1. Proučavanje povijesti i razvoja hrvatskoga književnog jezika ograničavalo se — sve do novijeg vremena — pretežito na starija razdoblja. Tek se nedavno pristupilo sustavnijem proučavanju našega jezika i u 19, a djelomično i u 20. stoljeću.

Problematika književnog jezika 20. stoljeća nije nam nepoznata, ona nam je bliža, ali je, čini mi se, ipak korisno da se i to područje sustavnije, cjelovitije i iscrpnije prikaže i osvijetli. Dosta toga može izmaknuti našoj pažnji.

U ovom referatu bit će naznačene neke crte, a nešto поближе osvrnut ću se tek na dio sveukupne problematike. Potanja analiza, dokazni postupak i ob-razloženja morat će izostati iz referata, s obzirom na namjenu i opseg ovoga priloga.*

Raspravljajući o pitanjima književnog jezika 20. stoljeća, treba zapravo naj-prije posegnuti u naše jezične prilike s kraja 19. stoljeća, jer tada nastaje od-ređeni zaokret koji se nastavlja i u 20. stoljeću. Tada, naime, prestaje djelova-nje predstavnika tzv. filoloških škola (zagrebačke, riječke i zadarskog jezično-kulturnog kruga), a sve više dolaze do izražaja ideje što su ih zastupali i u Hrvatskoj Đuro Daničić i takozvani hrvatski vukovci.¹

Pravopisna komisija koja je 1877. sankcionirala etimološki pravopis nikada nije objavila posebna pravopisna pravila koja bi bila službeno proglašena u kakvoj knjizi. Godine 1889. Marcel Kušar izdaje, istina, u Dubrovniku *Nauku o pravopisu jezika hrvackoga ili srpskoga*, u kojoj se iznose temelji i »fonet-skoga« i »etimološkoga« pisanja, ali to nije bio službeni pravopis, a tek je god. 1892. Brozov *Hrvatski pravopis* uveden u hrvatske škole kao obavezan, dok će se u književnosti i dalje upotrebljavati »etimološki«, praktički sve do stva-ranja Jugoslavije;² no ni onda ga neće prihvatiti svi književnici. Od trećega izdanja izlazit će Brozov *Pravopis* uz suradnju Dragutina Boranića, kasnije sa-mo Boranića. Posljednje, 10. izdanje, izašlo je 1951, dok Aleksandar Belić izdaje svoj *Pravopis* godine 1923. u više izdanja, sve do god. 1960. U tom vremenskom rasponu došlo je do određenih razlika u shvaćanjima u osnovi istoga fonetskoga (fonološkoga) pravopisa.³

S obzirom na gramatičke priručnike, mogu ukratko reći da Adolf Veber Tkalčević godine 1871, 1873. i 1876. izdaje svoju *Slovnícu hrvatsku za sred-nja učilišta*, a Mirko Divković najprije *Hrvatske gramatike I. dio, Oblici* (1872) *te II. dio, Sintaksa za škole* (1881), pa su te knjige do 1917. bile izdavane u jedanaest izdanja. Od 1887. tiskana su oba dijela zajedno: *Oblici i sintaksa hrvatskog jezika za srednje škole*.⁴ Veberova gramatika pomalo se tada pre-staje upotrebljavati, nadoknađuje ju Divkovićeva, koju je podvrgao oštroj kritici Armin Pavić, dok je Daničić, Valjavec, Živanović i Maretić hvale.

Ipak svi nisu bili zadovoljni ni tom gramatikom što se upotrebljavala u sred-njoj školi, te se pomišljalo na izradu boljih i potpunijih. Odjelni predstojnik

* Referat na VIII. međunarodnom slavističkom kongresu.

¹ O filološkim školama usp. rasprave Lj. Jonkea i Z. Vinca, a o književnom jeziku 20. stoljeća studiju Lj. Jonkea *Razvoj hrvatskoga književnog jezika u 20. stoljeću*, pretiskanu u knjizi *Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća*, Zagreb, 1971, str. 195—209.

² Usp. Zlatko Vinca, *Zaokret u hrvatskom književnom jeziku potkraj 19. stoljeća*, »Croat-ica«, Zagreb, 1975, god. VI, sv. 6, str. 133.

³ Manje će biti poznato da je već 1850. Josip Partaš izdao knjižicu *Pravopis jezika ilir-skoga*, rađenu na temelju ilirskih pravopisnih koncepcija.

⁴ Istina, već je 1867. Pero Budami izdao gramatiku, ali ona nije bila namijenjena školama, i pisana je talijanski. To je *Gramatica della lingua serbo-croata (ilirica)*.

za bogoštovlje i nastavu, Iso Kršnjavi, upravo se angažira na tome koga bi potakao da napiše savršeniji gramatički priručnik, te je najprije zamolio Armiana Pavića da to on učini, davši mu u tu svrhu i poseban dopust. Kada se, nakon određenoga vremena, ovaj nije ni latio posla, Kršnjavi pita Vatroslava Jagića ne bi li se toga zadatka prihvatio Milan Rešetar, ako Pavić sasvim otkloni namisao da napiše takvo djelo. Kasnije predlaže da to učini sâm Jagić.⁵ Međutim, ni Pavić ni Rešetar ni Jagić nisu napisali traženoga priručnika, nego Tomo Maretić koji ga je izdao godine 1899. pod naslovom *Gramatika hrvatskog jezika za niže razrede srednjih škola* (kasnije pod naslovom *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika*), što je nastala kao izvadak iz njegove velike *Gramatike i stilistike hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*.

Velika Maretićeva *Gramatika* (izišla 1899, u drugom izdanju 1931. i u trećem 1963) služila je uzorom i drugim piscima koji su objavljivali slična djela ijekavskim izgovorom za srednje škole.

2. Sve je to značilo uzmak Zagrebačke filološke škole i nastup drugačijih jezičnih pogleda, koji su sve više prodirali. Protiv različitih padeža za dativ, lokativ, instrumental kao i genitiv množine te protiv kolebljivosti da se prihvate, na primjer, noviji oblici tek u deklinaciji imenica, ali ne i zamjenica (usp. priloge F. Ivekovića u »Viencu« 1884) — konačno su prihvaćeni spomenuti jedinstveni oblici u tim pluralnim padežima, nestalo je određene nesigurnosti i dvostrukosti, a prihvaćen je i fonološki pravopis. Za hrvatske filologe toga vremena bilo je sasvim razumljivo i prihvatljivo da se stanje kolebljivosti riješi odlučno i konačno, kako bi što potpunije došlo do jezične standardizacije prema onom modelu koji je odgovarao općoj tendenciji cjelovitoga procesa standardizacije s unutrašnjom dosljednošću i suvislošću. Takvo stanje imalo je prednost u tome što su na taj način bile jezično povezane Hrvatska i Slavonija s Dalmacijom i Bosnom.⁶

O reakciji zbog uvođenja fonološkoga pravopisa u hrvatskim školama i o reagiranju pojedinih hrvatskih filologa i drugih javnih i kulturnih radnika što se pri tadašnjem zahvatu u hrvatski književni jezik premalo uzimala u obzir hrvatska jezična i književna tradicija (hrvatska narječja, starija hrvatska književnost, suvremena tadašnja književnost i sl.) pisao sam na drugom mjestu.⁷

⁵ Iso Kršnjavi piše Jagiću: »Nemožete si ni predstaviti kolika je to mizerija što (za) materinski jezik nemamo bistre, kratke, za učeničku porabu prikladne slovnice.« Usp. Vatroslav Jagić, *Spomeni mojega života*, Beograd, 1950, II dio, str. 255, 256. — Milan Rešetar napisao je kasnije *Elementar-Grammatik der kroatischen (serbischen) Sprache*, Zagreb, 1916. i 1922. Knjiga je izišla u dva izdanja: jedno s primjerima na latinici i ijekavskim govorom, drugo s primjerima na ćirilici i ekavskim govorom. Djelo je napisano za praktično učenje hrvatskoga ili srpskoga jezika za vrijeme I. svjetskog rata, kada su mnogi Austrijanci služili u našim krajevima. Knjiga je prevedena i na češki jezik.

⁶ Tu opće izraženu misao iznosi i Radoslav Katičić u svome cjelovitom članku *Nešto napomenâ o postanku složenoga suvremenog jezičnog standarda hrvatskoga ili srpskog*, *Zbornik Zagrebačke slavističke škole*, god. II, knj. 2, Zagreb, 1974, str. 238.

⁷ Zlatko Vince, *Zakret u hrvatskom književnom jeziku potkraj 19. stoljeća*, »Croatica«, Zagreb, 1975, god. VI, sv. 6, str. 131—159.

Pored okolnosti koje su dovele do napuštanja određenih gramatičkih osobina i pogleda Zagrebačke filološke škole, treba posebno naglasiti jezikoslovno uvjerenje koje je bilo u skladu s mladogramatičkom lingvistikom da je jezik »nešto izvan književnosti i u bitnosti nezavisan od nje, pa čak njoj i strano«. I to je bila pokretačka snaga tadašnjih zagrebačkih jezikoslovaca, vukovaca, u prihvaćanju Karadžić-Daničićevih jezičnih pogleda, što je znalo dovesti i do adorativnosti prema Karadžićevu i Daničićevu jeziku, pa su pojedinci (na primjer Tomo Maretić) tek s vremenom u tome našli određenu mjeru (što se kasnije vidi i iz Maretićeva predgovora *Jezičnom savjetniku*, godine 1924).

Tada su, naime, spomenuti zagrebački filolozi vjerovali »da jezik ima svoj život i svoje zakone bez obzira na književnost i da se u njoj samo primjenjuje, s više ili manje uspjeha. Tako se onda smatralo da standardni jezik Hrvata i nije onaj jezični tip koji se razvio u hrvatskom pisanju, nego da je to narodni štokavski govor kako je živio u nepisanoj predaji«, a on se najbolje manifestirao upravo u Karadžićevim i Daničićevim djelima.⁸

I u novije vrijeme opet se ističe činjenica da su Maretić (kao i Broz i Iveković) »svoja dela podešavali prema postavljenom cilju. A taj cilj nije bio da se prikaže presek, već da se pruži uzor. Takva je namena ograničavala mogućnost crpenja materijala iz drugih izvora koji se razlikuju od građe prihvaćene kao model«.⁹

Tako se otprilike opravdavao i Maretić od Jagićevih prigovora i određenih zamjerki što ih je ovaj bio iznio u kritici njegove *Gramatike*, u časopisu »Archiv für slavische Philologie«. Jagić nije prihvatio ni Maretićeva kasnija opravdanja, te je — pohvalivši djelo u cjelini i njezina autora — ipak iznio načelne prigovore.

U duhu istoga Karadžić-Daničićeva jezičnoga smjera hrvatskih vukovaca pojavio se na prijelomu stoljeća (godine 1901) i Broz-Ivekovićev Rječnik hrvatskoga jezika, na koji su se — pored *Gramatike* — posebno osvrnuli Antun Radić i Vatroslav Jagić.¹⁰

U svojoj ocjeni *Rječnika* Jagić je bio i dosljedniji nego Antun Radić, koji je oštrije ocijenio Maretićevu *Gramatiku*, iako je po istim kriterijama mogao bi-

⁸ R. Katičić, *Nešto napomena...*, str. 238.

⁹ Pavle Ivić, *Srpski narod i njegov jezik*, Beograd, 1971, str. 192.

¹⁰ Antun Radić, *Gramatika i stilistika hrvatskog ili srpskog književnog jezika*, recenzija, »Obzor«, Zagreb 1899, br. 144, 146, 147, 148; usp. i recenziju istoga autora u »Viencu« 1899: *Hrvatski književni jezik*, 1899, str. 456—457, 566—568, 584—585, 599—601, 615—616 629—631, sve pretiskano u XV. knjizi *Sabranih djela dra Antuna Radića*, Zagreb, 1937, str. 7—24 i 31—52.

Vatroslav Jagić je svoju recenziju objavio u časopisu »Archiv für slavische Philologie« 1900, sv. XXII, str. 263—273.

Na *Rječnik* osvrnuo se A. Radić i u »Obzoru« 1901, u br. 103 (pretiskano u *Sabranim djelima...*, str. 59—65), a V. Jagić u časopisu »Archiv für slavische Philologie«, 1901. i 1902, pretiskano u *Izabranim kraćim spisima*, Zagreb, 1948, str. 548—557 i 558—571, a recenzija *Gramatike* na str. 552—547). Na *Rječnik* se osvrnuo i Jovan Živanović, *Pabirčenje po Ivekovićevu Rječniku hrvatskog jezika*, »Brankovo kolo«, 1902, br. 10.

ti isto tako kritičan i prema *Rječniku*. Radić nije mogao odoljeti autoritativnom djelu pisanom akribično, ali i s nebrigom za mnoštvo dobrih riječi iz hrvatske jezične prošlosti i tadašnje hrvatske književnosti, što je autoru u višekratnoj polemici prigovorio i Vatroslav Jagić.

I nakon nestanka Zagrebačke filološke škole s pozornice hrvatskoga kulturnoga života, nakon smrti njezina predvodnika Adolfa Vebera Tkalčevića (1889), kojega Jagić nije ni cijenio ni volio, pa ga čak — što je rjeđe u Jagića — i podcjenjivao, Jagić je intuitivno izabrao pravi put kada je u osnovi pohvalio, ali dosljedno i određeno kritizirao preusku osnovu ne samo Maretićeve *Gramatike* nego i *Rječnika* Broza i Ivekovića, inače vrlo važnih i kapitalnih jezikoslovnih djela s kraja 19. i početka 20. stoljeća. To je učinio isti onaj Jagić koji je u mladim danima žustro branio načela Zagrebačke filološke škole. Premda se kasnije od nje distancirao i pošao drugim putem, ipak je Jagić aktivno sudjelovao i pri izradi Šulekova *Rječnika znanstvenog nazivlja*, te je o Šulekovu leksikografskom radu uopće imao visoko mišljenje, kako je to vidljivo i iz njegovih riječi što ih je iznio u djelu *Enciklopedija slavjanskoj filologiji*.

Iako se Jagić slagao u načelu s osnovnim pogledima vukovaca, ipak se od njih, po svojim finim shvaćanjima za prava književnog jezika i za njegove posebne funkcije, i udaljavao. Svojom kritikom Jagić je pokazao i dublje shvaćanje gramatičkih izraza uopće, za što Iveković nije imao dovoljno sluha, suviše i ropski zakopan u Karadžićeve i Daničićeve spise, na početku 20. stoljeća! »Jagić je rastao u hrvatskoj sredini s istančanim smislom za njezinu jezičnu i književnu prošlost i za njezine tadašnje jezične potrebe. Ta stvarnost, koju je duboko doživio, zatim širok lingvistički pogled i fini osjećaj za potrebe književnog izraza, redovito su ga usmjeravali na realne ocjene i objektivno prosuđivanje problema književnog jezika u konkretnostima i onda kada za to nije uvijek nalazio adekvatnih opravdanja. Njegove sugestije u stvarnom usmjeravanju hrvatskoga književnog jezika išle su u smjeru njegova organskog razvitka.«¹¹

Mislim da su Jagićevi pogledi, pogotovu oni kako ih je iznio u svojoj opsežnoj recenziji Ivekovićeve *Rječnika*, ostavili dublji trag nego što se to obično misli za recenziju objavljenu u časopisu. U nemogućnosti da se u ovom referatu osvrnem na čitavu problematiku hrvatskoga književnog jezika u 20. stoljeću, zadržao bih se upravo na pitanjima leksičkog odabiranja, što se javljaju na početku 20. stoljeća i nešto kasnije.

3. Htio bih pokazati kako su na ta pitanja gledali ne utjecajni Maretić ili Iveković, nego i neki relativno manje poznati jezikoslovci i drugi radnici, tako da je kasnije i Maretić popuštao od svojih prvotnih strogih principa.

¹¹ Zlatko Vince, *Zakret u hrvatskom književnom jeziku potkraj 19. stoljeća*, »Croatica«, god. VI, sv. 6, str. 157.

U tim priložima dolazi sve jasnije do izražaja misao da nije potrebno da se striktno i upravo borbeno provodi takozvani »štokavski purizam«, kako se to osjećalo i iz Ivekovićeve *Rječnika* i iz pogleda nekih jezičnih stručnjaka što su pisali jezične savjete. Zatim, i književnici (ne samo »narod« — dakako štokavski »narod«) imaju određena prava pri usmjeravanju književnog jezika, posebno kada je riječ o njegovu obogaćivanju leksičkim inovacijama, bogatstvu novih izraza i nijansa (što je na primjer osporavao Iveković u polemici s Jagićem, govoreći o književnicima »žutokljuncima«). U tim priložima dolazi do izražaja i misao kako s mjerom treba izgoniti iz jezika »barbarizme« ako su već usvojeni u književnom jeziku i korisno vrše svoju funkciju, te kako se posebnim razumijevanjem treba odnositi i prema tako zvanim internacionalizmima, to jest frazama nastalima prema drugim evropskim jezicima, u kojima se oni također nalaze u velikoj mjeri. Nadalje, u tim priložima možemo pratiti pozitivan odnos prema riječima iz starijega stanja hrvatske književnosti, riječima koje se olako obilježuju kao arhaizmi, a mogu se katkad korisno upotrijebiti i u suvremenome jeziku. Navest ću mišljenje tek nekolicine stručnjaka ili javnih radnika kojima nije bilo glavno zanimanje proučavanje književnog jezika.

To su bili odjeci na pojedine savjetnike, antibarbaruse i druga slična djela. Uz prvo izdanje svoje *Gramatike* Maretić je na kraju dodao i *Antibarbarus*, pošto se sličnim priložima javljao već u 1884. i kasnije u »Viencu« nizom manjih priloga. Pisali su ih, od osamdesetih godina, i Ivan Broz u »Viencu«, Vatroslav Rožić u »Nastavnom vjesniku«, M. Pejović u zagrebačkom »Napretku« 1909. do 1914, i neki drugi.

Rožić je početkom 20. stoljeća pored ostaloga izdao i posebnu knjižicu pod naslovom *Barbarizmi* (prvo izdanje 1904, drugo 1908, treće 1913). Kasnije će Nikola Andrić izdati 1911. svoj *Branič jezika hrvatskoga* (u dva izdanja), a 1924. izdat će Tomo Maretić *Hrvatski ili srpski jezični savjetnik*.

Upravo Rožićeva knjižica izazvala je brojne reakcije (kao, uostalom, i druge dvije spomenute knjige). Mogu napomenuti da se o jezičnim pitanjima raspravlja i u časopisima i novinama, što do danas nije dovoljno ispitano, a bilo je od utjecaja pri normiranju i kodifikaciji književnoga jezika, posebno leksika i frazeologije, često ne odmah, nego u kasnijem jezičnom razvoju. Spomenut ću samo međusobne rasprave i polemike hrvatskih i srpskih filologa i književnika (npr. s Jovanom Živanovićem, R. Vrh.[ovcem] ili s Jovanom Skerlićem). Često nije bilo težište samo na suprotstavljanju hrvatskih i srpskih filologa, nego su dolazila do izražaja raznolika shvaćanja starije filološke kritike i novijih pogleda na književni jezik, pogleda koji su se polako probijali i osporavali neporecive upute starijih filologa.

Poznati hrvatski filolog Ivan Milčetić, koji se istakao na drugim znanstvenim poljima, iznio je već početkom 20. stoljeća nekoliko vrijednih misli, koje bi

bilo korisno posebno istaknuti, jer im je budućnost u mnogočemu dala pravo. Milčetić je protiv pretjeranog filološkog »cjepidlačenja«, koje bi moglo donijeti više štete nego koristi. Protivnik je prestrogog i odbojnog stava i prema kajkavskom narječju.

S obzirom na ulogu književnika u bogaćenju književnog jezika možemo pročitati Milčetićeve misli koje se dosta udaljuju od onih što ih je zastupao Iveković: »Književnog jezika doista ne stvaraju, kako u nas neki naivni ljudi misle, — filolozi, već veliki pjesnici i prozaiste. Veliki prozaisti treba da imaju smisla za umjetnost, treba da imaju umjениčkog ukusa . . . Nego, jezikoslovcima pripada pravo, da normiraju jezična pravila. Njihova je dužnost, da bde nad čistoćom jezika, o čemu se u nas doslije malo radilo.«¹²

Riječi i fraze koje nose neki biljeg internacionalizma ne treba uvijek izgoniti iz književnog jezika kada se njima služe i drugi slavenski narodi, kao što je, na primjer, *izraz*, *izraziti* i druge riječi što ih nalazimo u sličnom obliku u Čeha, Rusa, Poljaka, sve prema njemačkom *Ausdruck*, *ausdrücken*.

Ipak, Hrvati radije grade nove riječi, izbjegavajući tuđe, dok Srbi radije vole opisivanje, smatra Milčetić. Ali, u današnje brzo vrijeme, vrijeme hitnje, nije zgodno opisivanje umjesto jedne riječi za nov pojam, jer opisivanjem jezik postaje »razvučen, brljav, djetinjast«, a to se može reći za stil Vuka Karadžića, »inače uzornog prstonarodnog pisca«. Ne može se u svemu pohvaliti Šulekovo kovanje riječi, ali to je bio u njegovo vrijeme posao prijeko potreban i koristan, pa »jamačno nema ni hrvatskog ni srpskog pisca, koji je turio u našu dvoimenu književnost više svojih riječi, nego B. Šulek.«¹³ I Talijani upotrebljavaju iz djela Dantea, Petrarke i Boccaccia mnoge riječi što se u živom talijanskom jeziku više ne čuju, dakle arhaizme, pa im nitko zbog toga ne prigovara, »a u nas — ovdje mislim osobito braću Srbe — hoće književnici da ignoriraju nekoliko stoljeća hrvatske književnosti. A kako je bogata frazeologija u Gundulića, Palmotića, Đorđića i Kačića! Pa isti prigovarači nikako se ne kamene služeći se bez potrebe golemim brojem tuđih, osobito turskih riječi i nekim nezgrapnim i nepotrebnim kovanicama. Ovaj postupak miriše nekim čudnim uljuđenim barbarstvom, koje je tuđe najsajnijim stilistima — Talijanima i Francuzima . . . Mi hoćemo dakle mimo sve ostale napredne narode da stvorimo neka nova jezična načela . . . Kod onoliko bistrih umova, što ih je dala našoj književnosti mlada Srbija, vladaju u njoj ipak još donekle neki čudni nazori o jezičnim pitanjima, koji potiču odatle, što se srpski književni preporod počinje s Vukom bez ikakova obzira na književni rad Hrvata od XIV. do konca XVIII. vijeka. A to je mišljenje posve neispravno, jer Gundulić, Kačić, Reljković i t.d. nijesu za naš književni jezik ono, što su bili pisci iz t.z. slavenosrpske škole.

¹² Ivan Milčetić, u »Nastavnom vjesniku« 1905, str. 21, u kritici Rožičevih *Barbarizama*.

¹³ I. Milčetić, n. dj., str. 532—535.

Zar su Della Bella, Stulić, Belostenec i drugi sastavljali rječnike, da potomci u njih nikada i ne zavire?«¹⁴

Takve su poglede iznosili i Jagić, Ante Radić, a slični su mislima što su ih imali i predstavnici Zagrebačke filološke škole, ne samo Veber Tkalčević nego, na primjer, i August Šenoa, koji u jednom polemičkom spisu opravdava svoj jezični postupak što unosi u svoja djela i neke kajkavske riječi (*zdenac i sl.*), priznajući i sebi kao književniku pravo da sâm stvori koju potrebnu riječ na osnovi priznate i usvojene narodne riječi. Teži se, dakle, za kontinuitetom hrvatskog književnog jezika, za njegovom cjelovitošću i za smislom njegova organskoga jedinstva.

Takve misli nisu u početku 20. stoljeća osamljene. Pored Ivana Milčetića iznose ih i drugi javni radnici, među kojima spominjem tek povjesničara Petra Tomića, Josipa Benakovića,¹⁵ a pridružuju im se i poznatiji filolozi kao Dragutin Boranić i drugi.

Da je Broz-Ivekovićev *Rječnik* nedovoljan, svjestan je čak i Vatroslav Rožić, koji želi da se dvama svescima toga rječnika doda i treći u koji bi ušle »književne i kulturne riječi postale u novije doba«.

Iako se određene zasluge u brizi oko jezične čistoće (zapravo više dobronamjernost pri takvu radu) ne mogu odreći ni takvim filolozima kao što je to bio Rožić, nedvojbeno je, da su oni i pretjerali. To je dobro primijetio i Boranić kada je u članku *Stvarni prigovori Rožićevim pretjeranostima* iznio niz takvih riječi za koje Boranić smatra da ih ipak ne treba tjerati iz književnog jezika: *dotični, dvojiti, izraz, oputovati, pobjeda, pobijediti, prsluk, primijetiti, prvenstvo, slučajno, zvučan, iskusiti, iskustvo, lanac, opovrgavati, posjed, predaja, predrasuda, strog, zaključiti*, i sl. Slično je, nekoliko godina kasnije, u »Nastavnom vjesniku« 1909. i Petar Tomić bio dobar prorok kada je branio ove riječi i fraze što su se tada osuđivale: *izlet, kolodvor, nužda, otkazati, pećina, pobijediti, pobjeda, prebaciti, predavka, priuštiti, samostan, spasiti, slučajno, snužden, biti u stanju. Split* (mj. Spljet), *velevlast, veleizdaja*, ali se određen broj njegovih prijedloga i nije usvojio u jezičnoj praksi (*česki, drobtina, njeke, sjeguran*, i sl.).

Kao što se vidi već iz izloženoga, pogledi što ih je zastupao Iveković, ropski Daničićev sljedbenik, pa i Rožić, bili su odviše ograničeni; književni jezik probio je preuske zahvate purista, zasnovane na starijoj Daničićevnoj školi. Tako je bilo i u Srba.

Slično kao Rožićevo djelce, posebnu je pozornost izazvala i knjiga Nikole Andrića *Branitelj jezika hrvatskoga*, koja je izazvala oštru polemiku između izvrsnih poznavalaca književnog jezika, kao što je bio tada sasvim mladi Stjepan Ivšić, a onda i drugih (Rožića, Janka Iblera i dr.), a sa srpske strane Jo-

¹⁴ N. dj., str. 184.

¹⁵ O tome nešto opsežnije govorim u članku u »Filologiji«, posvećenoj 70. obljetnici života profesora Ljudevita Jonkea.

vana Živanovića, Jovana Skerlića i dr. Tu su došli do izražaja ne samo jezično-znanstveni činitelji nego i osobni i politički.

Zanimljivi su i poticajni Andrićevi pogledi na jezik kako se odražavaju iz spomenute knjižice, iako se on nije sustavno bavio tom problematikom. Zbog svoje širine interesa, raznolikosti i živosti shvaćanja, instruktivno je »njegovo zanimanje za najrazličitije probleme i pokatkad smioni zaključci, koji su izazvali žive diskusije, kao što je slučaj s njegovim 'Braničem jezika hrvatskoga' koji nije zadovoljio stručnjake ni u Zagrebu ni u Beogradu; prvima je bio pre-malo vukovsko-maretićevski (Rožić), a drugima previše vukovsko-maretićevski (Skerlić)«. Nije zadovoljio ni prof. Ivšića, ali Ivšićevi prigovori sadrže osim stručnih objecka dosta osobnoga razračunavanja.

Iako to zanimljivo i instruktivno raspravljanje što se pojavilo nakon Andrićeva djela još nije pobliže i analitički obrađeno, ni u cjelini ni u pojedinostima, mislim da je u pravu bio Mate Ujević kada je tvrdio kako je *Branič* u tadašnju maretićevsku statičku koncepciju jezika unio mnogo šire vidike, pa je knjiga, i polemika koja se pojavila u vezi s njom, izvršila plodan utjecaj na hrvatski književni jezik pred I. svjetski rat.¹⁶ Svakako bi bilo vrijedno da se pojava Andrićeve knjige i reakcije na nju pobliže prikažu.

Posebno je bio vrijedan pažnje Maretićev *Jezični savjetnik*, koji se točno četrdeset godina nakon prvih Maretićevih članaka pojavio u »Viencu« u siječnju godine 1924. Tu je Maretić već znatno blaži nego u počecima rada na sličnom poslu u »Viencu« i u *Antibarbarusu*. Poznavaočima Maretićeva početnoga rada na jezičnoj čistoći, u njegovu *Iverju*, »odlanut će pri duši kad vide, da se i najskrupulozniji stručnjaci evoluiraju i prihvaćaju ono čemu su se prije tvrdo opirali«, ustvrdit će s olakšanjem Nikola Andrić u svojem prikazu Maretićeva djela. Jezik se ne smije sputavati u svom razvitku, pogotovu onda ako je moguće kakvo opravdanje pojedinom obliku ili sintaktičkoj gipkosti, bez čega je nemoguće zamisliti kulturni jezik. Lako je sjediti u kabinetu i propisivati što je dobro, a što ne, ali je teško aktivnu književniku ili novinaru kada mora štogod napisati, recimo po evropskoj frazi, a to ne smije po savjetima jezikoslovaca.

Priznaje Maretiću određenu liberalnost u *Savjetniku* ako se usporedi njegovo djelovanje u prijašnjim vremenima. Priznaje mu kao pozitivnu osobinu što Maretić ne smatra više germanizmima sve one izreke za koje se držalo da to jesu. Ako je Maretić u djelima starijih pisaca našao štogod »što nam se može činiti, da su noviji književnici načinili prema njemačkom jeziku, onda možemo zacijselo držati, da to nisu germanizmi.«¹⁷

Andriću je najveća novost Maretićeva rada što više nije »onako slijep obožavač Karadžićeva i Daničićeva jezika, kakav je bio cijeloga svoga života«.

¹⁶ *Enciklopedija Jugoslavije*, Zagreb, 1955, sv. 1.

¹⁷ Dr. Nikola Andrić, *Maretićev »Jezični savjetnik«*, »Obzor«, 1924.

Maretić otvara vrata mnogim riječima što su ih prije iz jezika gonili. Umjesto da se govori o različitim *hladnicima* i *štitovima*, Maretić dopušta napokon, što je dobro, *kišobran* i *suncobran* (što ih je iz jezika tjerao osobito Bošković), a dopustio je i mnoge druge riječi kao: *olovka*, *članica*, *trg*, *zrak*, *hodočastiti*, *hodočašće*, *doličan*, *svratište*, *drvodred*, *gledište*, *oporba*, *osloviti*, *glasilo*, *dobrohotan*, *nadomjestiti* (*naknaditi*), *obratan* (*obrnut*), *bespredmetan*, *rukoljub*, *sladoled*, *slavodobitan*, *slavohlepan*, *dobar tek*, *prvobitno*, *pustolov*, *pustolovina*, *izlet*, *ravnatelj*, *sasma*, *skorojević*, *priseban*, *zaplotnjak*, *zapostaviti*, *zaposlen*, *zaručiti se*, *zaraza*, *zavodnik*, *zgražati se*, *znalice* i *neznalice*, *zapriječiti*, *zapreka*, *zatišje*, *zvuk*, *zagovarati* i sl. Nakon prepiranja oko mnogih riječi, Maretić konačno dopušta povratak u književni jezik mnogima koje su nam bile prijeko potrebne, radosno uzvikuje Andrić, ističući »koliko se autor učinio zaslužnim za proširenje književnog leksikona«. ¹⁸ Dakako, i nakon takva širokoga postupka ostalo je još dosta riječi što ih je Maretić osudio, a one su ipak ostale sastavnim dijelom suvremenoga našeg književnog jezika.

Mogao bih nabrojiti i druge koji su se osvrnuli na to poznato Maretićevo djelo s određenim napomenama (S. Bosanac, V. Rožić, M. Gavazzi dr.).

Rožić na primjer — kao što možemo i pretpostaviti — nije istoga mišljenja kao Andrić. Njemu nije drago što je Maretić odustao od nekih svojih sudova, kao ni to što se katkada poziva na naša starija leksikografska djela i starije pisce da bi pokazao kako pojedina riječ ili fraza ne mora biti germanizam ako je nalazimo potvrđenu u starijem jeziku prošlih stoljeća u pisaca koji nisu poznavali njemačkog jezika. Ne odobrava, na primjer, ni to što je Maretić postao blažim prema složenicama tipa *nadbiskup*, *podžupan*, *predgovor* i sl. Umjesto riječi *nadbiskup* Rožić predlaže: *vrhovni biskup* ili *mitropolit*. Rožić je, dakle, nezadovoljan što Maretić o pojedinim riječima »preblago sudi ili ih uzimlje kao dobre«, te ne odobrava što Maretić dopušta oblike i riječi kao što su: *Afrikanac*, *afrikanski*, *Amerikanac*, *amerikanski*, *članica*, *doputovati*, *hodočasnik*, *hodočastiti*, *napustiti*, *Tijelovo*, *zaključak* i sl. Strogi purist Rožić sada predlaže mjesto složenica *hodočasnik*, *hodočastiti* kajkavske riječi: *proštenjar*, *ići na proštenje* i sl.

Mogao bih tako nastaviti, opisujući i druge, novije priloge iz spomenute problematike, ali to ovdje nije moguće. Tu je dotaknut tek jedan aspekt u oblikovanju hrvatskoga književnog leksika.

4. Misli I. Milčetića, P. Tomića, J. Benakovića, N. Andrića i drugih jasno pokazuju da su i manje popularni filolozi i kulturni radnici utjecali na jezični razvoj, shvaćajući unutrašnje silnice i potrebe razvijenoga književnog jezika za njegove sve veće i raširenije potrebe, jezika koji se morao, prije ili kasnije, usmjeravati prema svome organskom razvoju. Te misli nastaju tek nekoliko

¹⁸ Isto.

godina ili desetljeće nakon pojave Broz-Ivekovićeve *Rječnika hrvatskoga jezika*, uglavnom na onoj razvojnoj crti kako je to ukazao u svojoj kritici Vatroslav Jagić. Rečeno je kako Iveković nije mogao pojmiti da su i moderni pisci dostojni da se i iz njihovih djela ekscerpiraju riječi, da ih oni mogu i stvarati. Nadalje, Iveković nije mogao shvatiti da postoji leksik koji se pretežnije upotrebljava u hrvatskih, a ne srpskih pisaca i obratno, pa stoga ironično i nepravедno pita Jagića da bi ga doveo u zabunu: nije li svoje prijatelje, obrađivače *Rječnika* u Beogradu, uputio da ekscerpiraju »moderne pisce Hrvatske za nj«? Ako toga nije učinio, onda razlikuje jezik hrvatski od srpskoga, »pa hoće da ima svaki svoj rječnik; valjda me zato i potiskuje toliko na pisce, koji su rođeni čakavci i kajkavci, i kojima iz pisanja svaki čas izvire zavičaj njihov«. Takvo nerazumijevanje leksičkoga blaga hrvatskih pisaca ubrzo je bilo nadvladano, kako je vidljivo već i iz ovoga kratkoga prikaza.¹⁹ Prošlo je, naime, tek nekoliko godina od Jagićeva mišljenja o leksičkim i gramatičkim pitanjima, a javila se četica filologa koji su u svojim razmišljanjima pošli Jagićevim, a ne Ivekovićevim putem. Maretić sâm kaže da se u *Savjetniku* držao Ivekovićeve *Rječnika*, »jer ja o čistoći i pravilnosti književnog našeg jezika isto onako mislim, kako je mislio Iveković«,²⁰ ali tada ni sâm Maretić nije zapravo ostao pri takvim pogledima, kako je vidljivo iz njegovih već izmijenjenih postupaka. Pa iako je Maretić evoluirao u svojim pogledima, kako to uostalom i priznaje u predgovoru *Savjetnika*, što je bilo korisno, ipak je razvoj književnog leksika pošao djelomično drugim putem uza sav autoritet što ga je Maretić uživao. Nedvojbeno su na promjenu odviše krutoga Maretićevega pogleda utjecali i radnici na jezičnom polju što sam ih spomenuo i drugi. Kao što je u predgovoru iznio i sâm Maretić, mišljenja se mijenjaju, i znanstveniku služi na čast ako odustane od svojih pogleda uvjeri li se da oni više nisu prihvatljivi.

Uostalom, na književni jezik i na njegov razvoj i usmjeravanje utječu ne samo unutrašnji, jezični zakoni, kako je vidljivo i iz raznolikih tendencija i nejezičnih usmjeravanja književnog jezika i u 20. stoljeću. U književnom jeziku i u njegovu razvitku — kako ističe i prof. Ivšić — »odjekuju različite političke, ekonomske, socijalne i kulturne prilike«.²¹

Svakako je pretjerao Nikola Andrić kada predbacuje srpskim filolozima što nikako, i valjda nikada, neće moći prihvatiti neke riječi uobičajene u Hrvatskoj (kao što je, na primjer, *glazba* i sl.); kao da je to uvijek i neophodno, kao da svaka književnost nema svojih specifičnosti i u leksiku. Slično bi se moglo reći i u obrnutom pravcu. Karadžić je, na primjer, predlagao lik *op-*

¹⁹ Vidi i: Z. Vince, *Zaokret u hrvatskom književnom jeziku*, »Croatica«, 6, str. 155.

²⁰ Tomo Maretić, *Hrvatski ili srpski jezični savjetnik za sve one koji žele dobro govoriti i pisati književnim našim jezikom. Dopuna Broz-Ivekovićevu »Rječniku hrvatskoga jezika«*, Zagreb, 1924, str. XXVI.

²¹ Stjepan Ivšić, *Tužbe zbog kvarenja jezika*, »Hrvatski jezik«, 1938—1939, br. 4—5, str. 78.

ćina, a ne *opština*, a ipak je ovaj posljednji lik prevladao u srpskom književnom jeziku. Takve misli pokazale su se tek kasnije kao sasvim obične i naravne, što se nije dovoljno shvaćalo pri kraju 19. stoljeća i početkom 20, kada je dominiralo nerealno, idealističko shvaćanje o nužnosti sasvim jedinstvenoga književnog jezika i u leksiku i u terminologiji. No, već su tada pojedinci i takve probleme realistički shvaćali, opravdavali i ukazivali na pravilan put.

5. Iznesen je tek jedan aspekt u razvoju hrvatskoga književnog jezika s kraja 19. i početka 20. stoljeća. O jeziku se govori ne samo u knjigama, gramatikama, u pravopisima nego i u časopisima, u novinama, što danas nije dovoljno ispitano, a ipak je bilo od nemala utjecaja na određene jezične poglede, na jezična prava, korekture pojedinih shvaćanja o pravima književnog jezika, o njegovoj normi i kodifikaciji. Istina, u dnevnim se novinama često iznose misli polemički, pa pojedinci katkad i požale što su pisali o načelnim pitanjima na brzinu, ne promislivši do kraja ono o čemu pišu, ali ipak bi za sveukupni pregled jezičnih pitanja trebalo poznavati i ono što se o jeziku iznosilo i u novinama, pogotovu u časopisima.

Kritičke misli, pa i polemike, katkada vrlo oštre (načelne, ali i osobne), pojavljuju se oko pojave sustavnijih knjiga o jezičnim pitanjima, na primjer oko već spomenutoga *Rječnika hrvatskoga jezika* Broza i Ivekovića, oko Rožićevih *Barbarizama*, Andrićeva *Braniča jezika hrvatskoga* (posebno oštra polemika s prof. Ivšićem), oko Maretićeva *Jezičnog savjetnika*, oko pojave časopisâ »Naš jezik« i »Hrvatski jezik«, oko pojave različitih gramatika i pravopisa (Musulinove, Belićeve, Benešićeve), oko pojave rječnika (Bakotićeva), pravopisa, školskih terminologija, oglednog primjerka Sovićeva *Svetoga pisma*, odnosno oko pojave raznih drugih sličnih djela, npr. Guberinine i Krstićeve knjige *Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika* i sl.

Isto se tako javljaju članci, izmjenjuju se misli, prave se ankete o jeziku i u važnim godinama, u nacionalnopolitičkim prekretnicama, kao što su bili balkanski ratovi (»Vedina« anketa), anketa u »Srpskom književnom glasniku« što ju je bio pokrenuo Jovan Skerlić, u poratnim prilikama, kada se i u hrvatskoj javnosti javlja težnja da se prihvati ekavski govor za književni, prijedlog da se na cjelokupnom srpskom i hrvatskom području prihvati ekavski govor i latinica (usp. članke Nikole Andrića, Blaža Jurišića, Antuna Branka Šimića i drugih), itd.

Pri svemu tome ne treba smetati s uma da su pojedini prijedlozi mogli biti razumljivi, pa i korisni, za svoje vrijeme, da su mogli biti u načelu poticajni iako pretjerani, te su kasnije tražili korekcije, ublaženja, izmjene, širine, već prema potrebama književnog jezika u drugim, djelomično promijenjenim prilikama.

Činjenica na primjer, da je hrvatski književni jezik u svojem razvoju u 19, pa djelomično i u početku 20. stoljeća, pod jakim utjecajem njemačkoga knji-

ževnog jezika — čemu su se pojedini filolozi-puristi oštro odupirali pozivajući se na narodnu čast (Rožić, prije Kurelac, Broz ili Maretić) — djelomično je razumljiva pojava, ali je ipak pretjeranost u tome poslu pomogla dovesti i dovodila do jezične nesigurnosti, bojazni da se uopće piše, do kočenja u izricanju misli i kod publicista, ali i kod književnika. Pri tome se katkada zabravljalo da jezik služi kao izraz, da on nije sam sebi svrhom, da i drugi evropski jezici imaju znatnih utjecaja iz drugih jezika. »Štokavski purizam« možemo djelomično također ubrojiti u takve pretjeranosti, kao i strah pred evropeizmima. Ipak je određena kontinuirana težnja za jezičnom čistoćom osobina hrvatskoga književnog jezika kroz stoljeća, osobina koja mu je ostala imanentna te koja ga i po tome karakterizira i u 20. stoljeću.²²

RÉSUMÉ

HISTORIQUE DE LA LANGUE CROATE LITTÉRAIRE DÈS LA FIN DU 19ème ET DU COMMENCEMENT DU 20ème SIÈCLE

Après avoir élaboré la problématique concernant l'histoire de la langue croate littéraire dans le 19ème siècle (la manifestation de ces problèmes dans l'évolution de soi-disantes écoles philologiques et après avoir publié sur ce problème une monographie sous le titre «Sur les traces de la langue littéraire croate», Zagreb, 1978), l'auteur reprend ici le problème de l'évolution de la langue littéraire croate pour la période de in fin 19ème siècle et pour le commencement du 20ème siècle. En nous donnant un exposé succinct des problèmes de cette période, l'auteur s'attarde surtout aux problèmes lexicologiques dont on peut remarquer une actualité parmi la problématique de cette période, en donnant un aperçu critique des manuels puristes de ce temps.

²² Sveukupna obradba problematike razvoja književnog jezika u 20. stoljeću imala bi biti predmetom posebne i cjelovite studije u svim pojedinostima.

Z A P A Ź E N O

O JEDNOM ZRAČNO-SVEMIRSKOM OKRŠAJU NA STAROM POPRIŠTU RATA PROTIV JEZIKA I SMISLA

Vjesnik od 22. prosinca 1979.¹ donosi na posljednjoj stranici zabavni članak »Svemir

¹ Nije šala. Na svim stranicama od 2. do posljednje piše »22. prosinca 1979«, samo je na prvoj ispravno »22. siječnja 1979.«

— novo ratno poprište« (od dopisnika Tanju-ga iz Stockholma). Tema, naravno, nije baš zabavna, ali stari, dobri *Vjesnik* prezentirao nam ju je u zaista zabavnom obliku.

No prije nego se pozabavimo tim šaljivim prilogom, da raščistimo jedno drugo pitanje. Novine imaju svespasavajući izgovor bez pri-govora: brzina je kriva za sve moguće pog-reške — tiskarske, jezične, smisaone itd. E pa dobro, ali u ovom slučaju nije riječ o brzini. Radi se jednostavno o tzv. »materija-